

Juridiska fakultetsstyrelsen
Docent Lotta Maunsbach

Justitiedepartementet

Remiss: En effektivare tvistemålshandläggning

Ju2025/00343

Juridiska fakultetsstyrelsen vid Lunds universitet, som har anmodats att yttra sig över rubricerat promemoria, får härmed avge följande yttrande. Yttrandet har utarbetats av docent Lotta Maunsbach efter samråd med f.d. rådmannen, professor Martin Sunnqvist.

I den föreliggande promemorian utreds olika sätt att reformera tvistemålsprocessen med syfte att göra den snabbare och effektivare utan att göra avkall på rättssäkerheten. Promemorian har utarbetats av en av Domstolsverket utsedd arbetsgrupp med uppgift att arbeta med processrättsliga frågor med koppling till allmän domstol. Genomgående i promemorian betonas att de föreslagna ändringarna ska bidra till en effektivare och mer ändamålsenlig handläggning av mål i domstolarna, och då företrädesvis för så kallade substansmål. I promemorian diskuteras och föreslås bland annat i) att förslagen avser substansmål, ii) att rättegångsbalken i stora delar är ändamålsenlig, iii) utgångspunkter för en reformerad tvistemålsprocess, iv) att en tidsplan ska upprättas i ett tidigt skede av processen. v) en ny tredskodomssanktion, vi) rättegångskostnadssanktioner, vii) sammanställningar, viii) att parter ska ansvara för att åberopade vittnen och partssakkunniga inställer sig till förhörstillfället, och ix) aktivare domare. För tydlighetens skull kommer remissvaret att behandla dessa punkter var för sig.

Förslagen avser substansmål

Juridiska fakultetsstyrelsen tillstyrker förslaget att de i promemorian föreslagna förändringarna för att effektivisera tvistemålshandläggningen som utgångspunkt ska gälla substansmål och inte enklare tvistemål.

Rättegångsbalken är i stora delar ändamålsenlig

Juridiska fakultetsstyrelsen delar den uppfattning som promemorians arbetsgrupp redovisar om att rättegångsbalken i stora delar är ändamålsenlig när det gäller reglerna för handläggning av tvistemål. Promemorian behandlar frågor relaterade till hur tvistemålsprocessen ska kunna effektiviseras och redan idag finns det bestämmelser i rättegångsbalken som gör det möjligt för domstolen att ingripa och styra upp parternas processföring så att effektivitetstanken kan upprätthållas, exempelvis genom förelägganden om förtydliganden, användandet av preklusionsbestämmelser och bestämmelser om rättegångskostnadsfördelningen

när en part på olika sätt misskött sin processföring. Av den statistik som presenteras i promemorian är problemet att domstolarna inte använder dessa bestämmelser i så stor utsträckning som hade varit möjligt, vilket också parter (partsombud) ofta är medvetna om. För att komma till rätta med detta krävs det en attitydförändring till processen och dess handläggning från både parter (partsombud) och domare. Partsombud är idag vana vid att domstolar ofta är generösa med anstånd och att det ges möjlighet att tydliggöra talan långt in i förberedelsefasen samt att sena bevisuppgifter är tillåtna. Svårigheten är enligt fakultetsstyrelsen att få till en sådan attitydförändring och det kommer att krävas åtgärder på olika plan för att uppnå en förändring.

Det finns mycket att uppnå genom att domstolarna i större utsträckning tillämpar redan nu gällande bestämmelser i rättegångsbalken. Parter (partsombud) som medvetandegörs om att domstolen tillgriper de sanktioner som står till buds för att effektivisera processen så att handläggningen kan drivas framåt, kommer förhoppningsvis också att låta detta påverka processföringen.

Ytterligare ett sätt att få till en förändring är att domstolens olika aktörer, på det sätt som föreslås i promemorian, genom nätverk, seminarier och utbildningar skapar ett gemensamt intresse, och ett incitament, att faktiskt tillämpa de bestämmelser som redan finns och att tillämpa dem fullt ut. Det kommer sannolikt också att krävas ytterligare åtgärder, och då kan delar av de förslag som presenteras i denna promemoria vara ett steg på vägen.

Utgångspunkter för en reformerad tvistemålsprocess

Juridiska fakultetsstyrelsen har inte några invändningar mot att parterna ges ett större ansvar att driva processen framåt, att processens tyngdpunkt ska ligga i ett tidigt skede och att domarna för att hjälpa till att uppnå detta ska inta en mer aktiv roll. Redan idag framgår av rättegångsbalken att tanken är att processen ska vara framtung.

Genom att parterna aktivt uppmuntras att tydliggöra sin respektive talan på ett tidigt stadium underlättas planeringen av hur processen inför domstol ska handläggas. Det synliggör också parternas respektive ståndpunkter samt bevisunderlaget, vilket skapar incitament för att tvisten ska kunna förlikas. Skulle parterna inte uppnå en förlikning innebär ett tydliggörande av parternas respektive talan på ett tidigt stadium att många frågetecken kan rätas ut i god tid innan huvudförhandlingen, vilket underlättar planeringen av huvudförhandlingen och dess genomförande. Det ger också parterna en möjlighet att förbereda sig inför huvudförhandlingen på ett adekvat sätt och ökar förutsättningarna för att huvudförhandlingen kan genomföras utan oklarheter.

Inledningsvis kommer domstolarna att i större utsträckning än idag, behöva tillämpa de bestämmelser i rättegångsbalken som ger stöd åt en stramare handläggning av tvistemålsprocessen och parter (partsombud) måste på ett tidigare stadium än idag ha en tydlig plan för sin processföring klar. Detta är lättare för kändanden, medan svaranden inte har samma tid på sig att planera och lägga upp sitt försvar. Ofta är dock inte en talan gripen helt ur luften utan svaranden har fått olika former av indikationer från kändanden om att det är möjligt att kändanden kommer att vidta rättsliga åtgärder. Företräds kändanden av en advokat är denne som huvudregel av advokatetiska skäl också skyldig att meddela motparten (den kommande svaranden) att klienten (den kommande kändanden) har för avsikt att vidta rättsliga åtgärder för att på så sätt ge motparten möjlighet att i skälig tid ta ställning till klientens anspråk och möjligheter att ingå en förlikning. Det är endast om klienten

riskerar en rättsförlust eller annan skada eller om det finns särskilda skäl som rättsliga åtgärder mot en motpart får vidtas utan förvarning.

En förutsättning för att få till en förändring och ökad effektivitet i tvistemålsprocessen är dock att samtliga aktörer, domare och parter (partsombud), tillsammans samarbetar för att en förändring och ökad effektivitet i processen ska kunna uppnås. En sådan förändring kommer med nödvändighet innebära att domstolarna tilldelas resurser som möjliggör att domare på ett tidigt stadium i processen ges möjlighet att inta en mer aktiv roll. Det finns också en risk för att parternas rättegångskostnader ökar när talan redan tidigt måste vara väl genomtänkt och processföringen genomarbetad. En process som likt skiljeförfarandet innebär att parterna och deras ombud vänt på alla stenar och har alla processtrategier klara för sig redan när talan väcks kommer sannolikt att behöva lägga mer tid på att förbereda talan än vad som är fallet i dag när detta inte krävs på samma sätt för att inleda en talan i domstol. Det kan tänkas att en effektivare handläggning sammantaget gör att kostnaderna inte blir högre än idag, men det finns också en risk att större krav på parterna och deras processföring på sikt kommer att driva upp rättegångskostnaderna.

En tidsplan ska upprättas i ett tidigt skede av processen

Juridiska fakultetsstyrelsen är i grunden positiv till att domstolarna i större utsträckning än i dag upprättar tidsplaner i substansmål. Det finns stora fördelar med att en tidsplan upprättas tidigt under handläggningen och att detta sker i samråd med parterna. I annat fall ökar risken att tidsplanen av olika anledningar inte kommer att följas. Fakultetsstyrelsen har ingen erinran mot det innehåll som tidsplanen förslås innehålla, men har några allmänna reflektioner.

I skiljeförfarande är ofta tidsplanen satt så att parterna, genom den omfattande partsautonomin, tillsammans med skiljedomarna kommer överens om att vardera parten har rätt att lämna in ett visst specificerat antal inlagor där talan, yrkanden och åberopandet av grunder, samt en tydlig bevisuppgift anges, ofta handlar det om två skrifter vardera. I skiljeförfarandet är också parter (partsombud) väl medvetna om att de förväntas följa planen och att skiljedomarna inte som utgångspunkt kommer att acceptera avsteg.

I domstolsprocessen är inte partsautonomin lika omfattande och flertalet av de bestämmelser som reglerar handläggningen är fakultativa. För att en tidsplan ska respekteras och utgöra ett tydligt dokument över hur processen och handläggningen ska genomföras, krävs det därför att domarna mer aktivt ser till att planen följs och när så inte är fallet, att de olika bestämmelser som finns för handläggningen faktiskt tillämpas. Som nämndes ovan innebär det att domaren får en betydligt mer aktiv roll på ett tidigt stadium i processen och domarna måste därför ges förutsättningar att inta en sådan aktiv roll. Återigen handlar det om att få till en attitydförändring där de olika aktörerna har klart för sig vad som förväntas av dem och där de ges reella förutsättningar att agera i den rollen.

Det ska också påpekas att rättegångsbalken redan idag innehåller bestämmelser som gör det möjligt att undanröja oklarheter på ett tidigt stadium. Redan innan stämning utfärdas ska otydligheter undanröjas genom att domstolen förelägger kändanden att avhjälpa bristerna, med risk för att talan annars avvisas. En tydligt formulerad stämningsansökan ger också bättre förutsättningar för ett tydligt formulerat svaromål, även om det naturligtvis inte alltid finns en korrelation. I tidsplanen kan sedan kändanden och svaranden ges tid att inkomma med svarsskrifter, domstolen ges tid för att utfärda förelägganden om förtydliganden

etc. och tid för bevisuppgift anges. Det praktiska problemet kommer att vara att få alla aktörer att hålla den plan som satts upp. För att inskräpa vikten av att planen hålls kan som huvudregel en mjuk stupstock användas. Det är bra att tidsplanen innehåller tidpunkten för den muntliga förberedelsen och att parterna i tid innan denna har klargjort sin respektive talan så att den muntliga förberedelsen kan användas för att göra endast mindre förtydliganden och korrigeringar och inte minst till att föra förlikningsförhandlingar.

Arbetsgruppen har inte övervägt utformningen av den mjuka stupstocken i 42 kap. 15 a § rättegångsbalken. Den första punkten, att part efter angiven tidpunkt får åberopa en ny omständighet eller ett nytt bevis om parten gör sannolikt att han har haft en giltig ursäkt att inte åberopa omständigheten eller beviset tidigare, innehåller en rimlig avvägning mellan effektiviteten i processen och intresset av en materiellt riktig dom. Den andra punkten, att part också får åberopa en ny omständighet eller ett nytt bevis om målets prövning inte fördröjs i någon väsentlig mån om åberopandet tillåts, ställer dock erfarenhetsmässigt till en hel del tillämpningsproblem och ”processer i processen”. Det händer att ena parten åberopar en ny omständighet eller ett nytt bevis, som i sig inte framstår som om åberopandet skulle föranleda någon särskild tidsutdräkt, men som motparten vill bemöta med ett omfattande material. Den skriftväxling som detta leder till riskerar att i sig fördröja processen, och bestämmelsens utformning ger parter som aktivt vill fördröja processen ett utrymme för det. Bestämmelsen skulle vara mer ändamålsenlig om andra punkten ströks och att allt åberopande av nya omständigheter och nya bevis efter den angivna tidpunkten gjordes beroende av giltig ursäkt. Detta skulle utgöra ett incitament för parterna att tänka igenom sin talan noggrant på ett tidigare stadium.

I samband med detta kan också övervägas att skärpa 43 kap. 10 § rättegångsbalken och anpassa den till att mjuk stupstock finns i de flesta mål. Bestämmelsen framstår nämligen som onödigt generös mot parterna och därigenom föråldrad. Den skulle kunna formuleras så här: ”Oavsett i vilken mån begränsningar redan gäller för part enligt 42 kap. 15 § och 15 a § rättegångsbalken, får part under huvudförhandling åberopa en ny omständighet eller ett nytt bevis endast om parten inte kunnat åberopa omständigheten eller beviset tidigare eller annars haft giltig ursäkt att inte göra det.” Då blir processläget vid huvudförhandling likadant som i högre rätt (50 kap. 25 § och 55 kap. 13 § rättegångsbalken), vilket bidrar till att tingsrätten inför en huvudförhandling har samma överblick över parternas åberopanden som högre rätt har. Därigenom skulle också tydligare markeras att den normala slutpunkten för när åberopanden kan göras tidigareläggs och att kraven för att åberopa nya omständigheter och bevis blir strängare ju senare i processen det sker. Det är inte säkert att övriga typer av ”tidigare lämnade uppgifter” i 43 kap. 10 § rättegångsbalken behöver regleras särskilt längre, eftersom det främst kan vara fråga om argument som har med bevisvärderingen att göra och som normalt sett inte fördröjer processen. Möjligen kan i detta sammanhang också övervägas om de sista orden i 13 kap. 3 § andra stycket första meningen rättegångsbalken borde vara ”... får det nya yrkandet tas upp till prövning endast om det utan olägenhet kan prövas i målet och part har haft giltig ursäkt för att inte framställa det tidigare”.

En ny tredskodomssanktion

Fakultetsstyrelsen är positiv till införandet av en mer flexibel tredskodomssanktion i dispositiva tvistemål, men anser att det ska övervägas om en sådan sanktion ska kunna användas i större utsträckning än vad promemorian föreslår. Det finns också

en risk för att domstolen ställs inför svårigheter när det ska bedömas om föreläggandet har följts i tillräcklig utsträckning.

I promemorian föreslås att sanktionen endast ska användas om det finns särskilda skäl, av motiveringen framgår att det ska handla om undantagsfall och att det krävs upprepade överträdelser. Som nämnts ovan krävs en attitydförändring från både parter och domstol för att en effektivare process och handläggning ska kunna uppnås. Det är då viktigt att domstolarna ges reella möjligheter att vidta åtgärder om parterna inte följer ett föreläggande.

Tredskodom är en ingripande åtgärd eftersom effekten blir att den som inte agerat i enlighet med föreläggandet förlorar målet. Av den anledningen är det inte lämpligt att tredskodom döms ut vid varje överträdelse, men om sanktionen endast används i absoluta undantagsfall finns det också en risk att sanktionen förlorar sin praktiska verkan och blir uddlös. Fakultetsstyrelsen delar den uppfattning som framställs i promemorians att domstolen efter en helhetsbedömning får avgöra om tredskodomssanktionen ska tillämpas i ett enskilt fall, men att den bör övervägas i större utsträckning än vad promemorian ger uttryck för. Det är också lämpligt att alla förelägganden som rör frågor som kan driva handläggningen framåt förenas med tredskodomssanktionen. Många gånger kommer sannolikt hotet om att en tredskodom kan komma att meddelas räcka för att en part ska följa föreläggandet.

För att det ska vara möjligt för domstolen att bedöma om föreläggandet har följts i tillräcklig utsträckning krävs att föreläggandena är tydliga och så detaljerade att parten ges förutsättningar att förstå vad som förväntas av den, vilket också underlättar för domstolen när den ska bedöma om föreläggandet har följts. Det finns en risk för att en part (partsombud), för att ha svarat på föreläggandet i tid, ger ett översiktligt och svävande svar, vilken betydelse ett sådant agerande ska ges får domstolen väga in i den helhetsbedömning som görs när den ska bedöma om förutsättningarna för att döma ut tredskodomssanktionen är uppfyllda.

Fakultetsstyrelsen tillstyrker förslaget att en återvinningsansökan bör uppfylla de krav som ställts i föreläggandet som föranlett tredskodomen. Även i denna situation kan det dock uppkomma situationer där det kan vara svårt att bedöma om den återvinningsökande parten har uppfyllt kraven i det föreläggande som föranlett tredskodomen. Idag krävs inte någon särskild motivering vid en återvinningsansökan, vilket innebär att det inte finns någon tidigare praxis för domstolarna att falla tillbaka på. Ett förtydligande om hur generös lagstiftaren menar att domstolarna ska vara i sin bedömning hade varit önskvärt.

Rättegångskostnadssanktioner

Fakultetsstyrelsen delar uppfattningen att bestämmelserna om rättegångskostnadssanktioner är ändamålsenliga men att det finns behov att öka tillämpningen av bestämmelserna för att de ska utgöra verkningsfulla sanktioner, se ovan.

Sammanställningar

Fakultetsstyrelsen delar uppfattningen att bestämmelsen om sammanställningar är ändamålsenlig, men att användandet av sammanställningar kan effektiviseras.

För att sammanställningar ska vara ett hjälpmedel för att effektivisera tvistemålsprocessen bör utgångspunkten vara att sådana ska upprättas i alla substansmål. Syftet med sammanställningarna är att klargöra parternas respektive talan och ståndpunkter på ett sådant sätt att förberedelsen kan avslutas efter den

muntliga förberedelsen och förberedas för huvudförhandling. I kombination med övriga åtgärder som föreslås och diskuteras i promemorian kommer förhoppningsvis den muntliga förberedelsen leda till att parternas respektive talan kan fastställas vid detta sammanträde. Efter sammanträdet kan då oftast en sammanställning göras med utgångspunkt från det protokoll som upprättas vid den muntliga förberedelsen, med möjlighet för parterna att yttra sig över sammanställningen. Denna visar parterna hur domstolen har uppfattat parternas respektive talan, vilket efter eventuella korrigeringar, kan ligga till grund för huvudförhandlingen, men också utgöra grund för förlikningsförhandlingar mellan parterna. Om sammanställningen endast görs genom att olika påståenden i parternas inlagor klipps in i ett dokument, fyller inte sammanställningen en praktisk funktion.

Som nämnts ovan beträffande vissa andra åtgärder kommer detta att innebära ett visst merarbete för domstolen som det måste avsättas resurser för, men om utgångspunkt tas i protokollet från den muntliga förberedelsen bör inte merarbetet vara större än de vinster som kan uppnås med en tydligt formulerad sammanställning.

Parter ska ansvara för att åberopade vittnen och partssakkunniga inställer sig

Fakultetsstyrelsen tillstyrker förslaget att i alla dispositiva tvistemål ska parter som huvudregel ansvara för att åberopade vittnen och partssakkunniga inställer sig till förhörstillfället, men har några reflektioner.

I de fall en part företräds av ett ombud, oftast en advokat, ser inte fakultetsstyrelsen något problem med att ansvaret för att vittnen och partssakkunniga inställer sig till förhörstillfället, så länge det också i undantagsfall finns möjlighet att begära hjälp av domstolen att kalla en förhörsperson. Däremot kan detta vara mer problematiskt när en part inte företräds av ett ombud. En domstol kommer sannolikt ofta att på ett tydligt sätt behöva informera en sådan part om vilka krav som ställs på en part när det gäller att få åberopade förhörspersoner att inställa sig till förhörstillfället. Det bör också tas höjd för att det i dessa fall sannolikt ofta föreligger en sådan undantagssituation som kräver domstolens hjälp att kalla förhörspersonen. I annat fall riskerar en part som inte biträds av ombud att utsättas för en rättssäkerhetsförlust.

Enligt förslaget till ändring av 43 kap. 2 § rättegångsbalken utgör det inte hinder mot huvudförhandling om ett vittne som part ansvarar för inte har inställt sig och parten inte heller kan göra sannolikt att vittnet har laga förfall. Tanken är tydligen att huvudförhandlingen ska fortgå utan att vittnet hörs. Vittnet är dock fortfarande åberopat i målet, och bestämmelsen hänger i luften om inte det åberopade vittnet i det läget kan avvisas som bevisning. Bestämmelsen bör därför kompletteras med någon annan bestämmelse, lämpligen ett nytt stycke i 35. kap 7 §: "Rätten får också avvisa ett åberopat förhör med ett vittne, om part enligt 36 kap. 7 § tredje stycket ansvarar för att vittnet ska inställa sig till förhörstillfället men vittnet inte inställer sig och det inte är sannolikt att vittnet har laga förfall för sin utevaro."

Aktivare domare

Under förutsättning att domstolarna tillförs resurser och möjlighet att organisera sin verksamhet på ett sätt som möjliggöra att domare intar en mer aktiv roll i tvistemålsprocessen, tillstyrker fakultetsstyrelsen förslaget.

Det saknas dock överväganden om hur förslagen stämmer med ambitionen att renodla domarrollen och att ha en beredningsorganisation som ansvarar för tvistemålen i det inledande skedet. Det har stor betydelse att samma domare i möjligaste mån har ansvar för ett tvistemål från början till slut, men samtidigt är arbetsbelastningen för många domare hög. Om man vill behålla kvalificerade beredningsjurister behöver de tilldelas ansvarsfulla arbetsuppgifter. Det kan vara betydelsefullt för att driva handläggningen framåt att domare har direktkontakt med ombuden via e-post, men samtidigt riskerar handläggaruppgifter att föras över till domarna. Här krävs en mer djupgående analys av arbetsfördelningen mellan domare, beredningsjurister och handläggare. I det sammanhanget kan framhållas att skrivande av sammanställningar ofta är en viktig del av notarieutbildningen. Tydligare överväganden om fördelningen av arbetsuppgifter mellan yrkeskategorierna i domstolarna behövs därför.

Enligt delegation

Lotta Maunsbach